

Les dracmes ibèriques d'Etokisa

L. VILLARONGA

Resulta complicat l'estudi de les dracmes ibèriques d'imitació emporitana per la seva gran diversitat i perquè es presenten contínuament nous exemplars, moltes vegades amb llegendes inèdites. Llurs diferències són grans però també són abundants les relacions entre elles.

Hem estudiat anteriorment algunes emissions de dracmes ibèriques¹ tot preparant el treball de conjunt; ara dediquem la nostra atenció a les que porten la llegenda ibèrica ETOKISA. És una de les poques seques de dracmes ibèriques que distingeix les seves emissions mitjançant símbols, emprant sempre la mateix llegenda.

Aquestes dracmes foren conegudes el segle passat. Una fou publicada per Zóbel² (la del tresor de Cheste); poc després Delgado³ en publica dues: la de Cheste (amb el número 168) i afegeix la de les Encies, (amb el número 163). Vives⁴ recull la de les Encies i dóna a conèixer la de l'Instituto Valencia de Don Juan. Fins a aquest moment les lectures de la llegenda són defectuoses; solament hi ha acord quant a la desinència OGISA. Finalment, l'any 1949 Gómez Moreno⁵ dóna la lectura correcta d'ETOKISA quan publica la de l'Instituto Valencia de Don Juan. Amorós⁶ publica les del Gabinet Numismàtic de Catalunya (GNC), que són les dels tresors de Cheste i de les Encies.

Resumint, les equivalències de les dracmes donades per aquests autors són:

Cheste: Zóbel VI-16, llegenda 14 de la pàgina 135 = Delgado 168 = Amorós figura 9-8.

1. Villaronga 1987-1, 1987-2, 1988, 1991, 1992, Tivissa i Puig Castellar

2. Zobel.

3. Delgado.

4. Vives.

5. Gómez Moreno.

6. Amorós.

Les Encies: Delgado 163 = Vives V-3 = Amorós figura 10-3.

IVDJ: Vives V-2 = Gómez Moreno 45-5.

Guadán⁷ és qui més les ha estudiades; les inclou en la seva classe XII, tipus IV i grup XXIX, i coneix quatre monedes, la de Cheste, la de les Encies, la del Instituto Valencia de Don Juan i la del Museu de Peralada. Guadán discuteix llargament la interpretació dels signes de llur llegenda i proposa una lectura amb l'arrel oro o oro , la qual cosa li fa pensar en Octogesa. Finalment, acaba llegint ETOTSISA , i la situa, així, a prop de l'Ebre o del Segre. Més endavant en publicà dues més⁸, les quals llegeix correctament ETOKISA .

Untermann⁹ reproduïx dues dracmes sota l'epígraf A. 6,12. Collantes¹⁰ recentment ha publicat vuit dracmes d'Etokisa, una en molt mal estat de conservació i una altra de partida. A nosaltres ens resulten inèdites una dracma, la 3, i la partida, la 5. Excloem la 4, pel seu mal estat.

Catàleg. Les dracmes que ara estudiem presenten totes a l'anvers el cap femení de l'Aretusa emporitana a la dreta, voltada per tres dofins, i al revers, el pegàs emporità a la dreta, amb el cap modificat en un petit home que s'agafa el peu amb la mà i va cobert amb un petasus. A sota del símbol del pegàs (quan hi és l'assenyalem) hi ha la llegenda ibèrica I, que llegim ETOKISA .

Observacions

Al catàleg fem referència a alguns museus:

GNC, Gabinet Numismàtic de Catalunya

Peralada, Museu del Castell de Peralada

IVDJ, Instituto Valencia de Don Juan, de Madrid

També ens referim als catàlegs d'algunes subhastes:

Jesús Vico, de Madrid

ANE, Asociación Numismática Española, de Barcelona

Finalment, fem referència a les monedes procedents d'alguns tresors:¹¹

Écija (Sevilla), número 13

Orpesa (Castelló), número 36

Tivissa (Tarragona), número 39

Les Encies (Girona), número 35

Cheste (València), número 24

Villarrubia de los Ojos (Ciudad Real), número 26

Els números de la primera columna del catàleg corresponen a la combinació dels encunys, els de la segona a l'anvers i els de la tercera al revers. El número que va davant de la descripció de la moneda és el de la numeració de les peces i el que va en la il·lustració.

7. Guadán.

8. Cuad. Num.

9. Untermann.

10. Collantes.

11. Tresors.

I. Sense símbol

Corpus 96.

1	1 -	- 1	1. Peralada, Guadán 858, 4, 40, 2h.
2	2 [] 2	2. Vico III-93, 97, 4, 80, 3h.
			3. Arxiu, 4, 46
			4. Collantes, 3, 4, 59.
3	3 -	- 3	5. Vico XI-94, 37, 4, 70.

II. Símbol: cap amb casc

Corpus 97.

4	4 [] 4	6. Écija, 4, 54, 3h.
			7. Vico XI-92, 53, 4, 70.
5	5 [] 5	8. IVDJ, Guadán 859, 4, 44, 1h.
			9. Vico V-96, 31, 4, 40.
6	6 [] 6	10. Arxiu, 4, 48, 4h.
7		- 4	11. Vico VI-93, 3-2, 4, 52.

III. Símbol cap amb casc,
sobre pegàs glòbul amb
punt central o signe
ibèric KU, llegenda 2.

Corpus 98.

8] 6	12. Orpesa, 6025, Collantes 8, 4.31.
9	7 [] 7	13. <i>Cuad. Num.</i> 2, Collantes 7, 4.66, 12h.

IV. Símbol cap, que pot
semblar una calavera

Corpus 99.

10] 7	14. Orpesa, 6026, Collantes 9, 4.81, 12h.
			15. Tivissa 34, 4, 10, 12h.
			16. Les Encies, GNC 20646, Delgado 163, Guadán 857, 4, 96, 5h.
			17. Collantes 5, partida.
11	8 -] 8	18. <i>Cuad. Num.</i> 1, Collantes 6, 4.75, 12h.
12	9 -] 9	19. ANE XII-87, 244, 4, 46.

V. Símbol proa de nau.

Corpus 100.

13	10 [] 9	20. Cheste, GNC 20642, Del- gado 168, Guadán 856, 4, 26, 1h.
			21. Villarrubia 18, 4, 45, 12h.

Comentaris. Les emissions amb la llegenda ΕΤΟΚΙΣΑ són una de les més singulars entre totes les dracmes ibèriques per la diversitat de símbols que presenten. No hi ha cap motiu per atribuir-les a cap grup concret d'aquests símbols.

De l'emissió i, sense símbol, Corpus 96, en coneixem cinc dracmes amb tres encunys d'anvers i altres tres de revers.

A continuació tenim l'emissió ii, Corpus 97, amb el símbol de cap cobert amb casc. En coneixem sis dracmes amb tres encunys d'anvers i dos de revers. L'encuny A. 6 enllaça amb la següent emissió que afegeix a sobre del pegàs un glòbul amb un punt central o el signe ibèric ΚΥ, llegenda 2. L'encuny de revers R. 4 es presenta combinat amb els encunys d'anvers A. 4 i A. 6. Aquest darrer el trobem combinat amb R. 6, de la següent emissió.

De l'emissió iii, Corpus 98, també amb el símbol de cap cobert amb casc però afegint un glòbul amb punt central o el signe ibèric ΚΥ, llegenda 2 sobre el pegàs en coneixem dues dracmes amb dos encunys d'anvers i un de revers. Presenta enllaços d'encunys per l'anvers amb l'emissió anterior com ja hem assenyalat, i amb la posterior, que presenta el símbol de cap. El fet d'emprar l'encuny de revers R. 6 amb dos encunys d'anvers, l'A. 6 i l'A. 7, demostra una continuïtat en el treball de la seca, que usa un encuny de revers amb un glòbul situat sobre el pegàs, intercalat entre els altres encunys de revers de diferents símbols.

De l'emissió iv, Corpus 99, amb el símbol de cap o de calavera, com sembla en l'encuny R. 7, en coneixem sis dracmes. Quatre de les dracmes presenten els mateixos encunys d'anvers i de revers; aquests encunys són els que s'han anomenat de calavera. En l'altre encuny de revers, l'R. 8, el símbol que hi apareix més que una calavera sembla un cap. L'encuny d'anvers, l'A. 7, enllaça amb l'emissió anterior.

De l'emissió v, Corpus 100, amb el símbol proa de nau en coneixem dues dracmes dels mateixos encunys.

Les emissions d'ΕΤΟΚΙΣΑ, Corpus de 97 a 100, presenten la particularitat que un símbol les diferencia.

Es tracta d'un cap amb casc primer, que després sembla una calavera, la qual fou interpretada per Guadán¹² com el cap de l'enemic vençut portat com a trofeu de la victòria. La darrera emissió porta una proa de nau, que fou qualificada per Guadán¹³ com a falcata.

Símbols. És curiosa la interpretació que Guadán dóna dels símbols. És la següent:

G. 858, sense símbol. R. 1.

G. 859, diu «cabeza-trofeo». R. 5.

Cuad.núm. 2, diu «cabeza cortada». R. 6.

12. Guadán, I, 352.

13. Guadán, I, 353.

G. 857, diu «calavera con tibia». R. 7.

Cuad.núm. 1, diu «cabeza-trofeo cortada». R. 8.

G. 856, de falcata, abans deien *Nike* o jug. R. 9.

Resulta una mica confusa la descripció dels símbols. Nosaltres interpretem:

R. 4 i R. 5, corpus 97, cap amb casc.

R. 6, corpus 98, cap amb casc i glòbul amb punt central o signe ibèric ku.

R. 7, corpus 99, cap que sembla una calavera.

R. 8, corpus 99, el cap nu.

R. 9, corpus 100, proa de nau.

El significat dels símbols emprats en aquestes emissions se'ns escapa. Guadán volgué veure el cap tallat de l'enemic, dintre d'una tradició cèltica, però en canvi en un altre encuny veu «calavera con tibia». Nosaltres no ens veiem amb cor de ser tan determinants i descrivim «cap», que en un dels encunys sembla ser el d'una calavera.

Relacions. La presència en un encuny d'un glòbul amb punt central a sobre del pegàs, que pot ser el signe ibèric ku, podria relacionar aquesta emissió amb les del grup amb signe ibèric ku. Les emissions d'aquest grup tenen un corpus comprès entre els números 73 i 76.

En aquestes emissions el signe ku es troba sota del pegàs, i en la d'ETOKISA se situa a sobre. No hi veiem cap més relació, i si el signe ibèric és un glòbul amb punt central, pensem que no hi ha cap dependència.

Localització. La dispersió de les seves monedes és gran: a les Encies, Tivissa, Cheste, Villarrubia i Ecija hi ha una moneda. A Orpesa n'hi ha dues, que no permeten localitzar la seca, però sí situar-la a la perifèria de Catalunya.

A les fonts antigues el nom d'ETOKISA no és citat, però sí un de semblant fonèticament-Etovissam-, al qual fa referència Ptolomeu¹⁴ (2, 6, 62). Titus Livi¹⁵ (XXI, 22, 5) diu, per la seva banda, que en els fets de la segona guerra púnica Aníbal, sortint dels seus quarters de Cartagonova, depassa Onusa¹⁶ -nom que corregeix pel d'Etovisam- i, seguint la costa, arriba a l'Ebre. La semblança fonètica és gran, però no existeix l'evidència.

D'altra banda, s'ha repetit la comparació d'Etokisa amb l'Octogesa de Cèsar. La fonètica és propera, però també s'ha relacionat el topònim ibèric Otobesken amb l'Octogesa de Cèsar. Resultaria que caldria relacionar, doncs, Otobesken amb Etokisa, i això no és acceptable. Per aquests camins fonètics veiem que no es pot arribar a cap conclusió segura.

14. Fontes III, 50.

15. Livi, Fontes III, 66.

16. Livi, nota 152. diu que aquest nom ha estat corregit en una nova lectura del text per Etovissam.

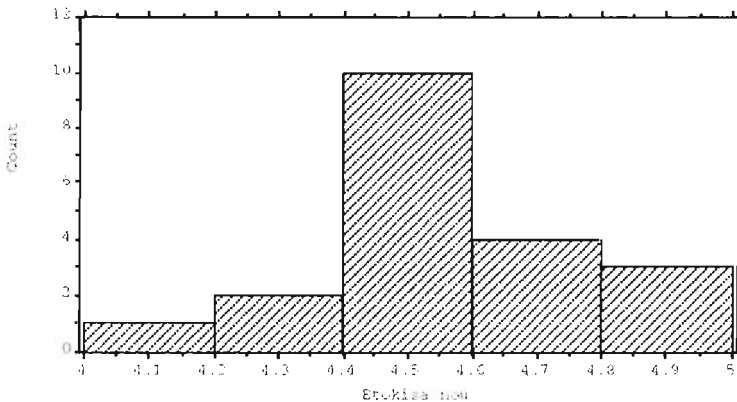
Epigrafia

La llegenda 1, **EWVMD** es llegeix ETOKISA.

El primer signe, E, es presenta amb dos o tres sortints cap avall o cap amunt, i en un dels encunys separats del pal. El segon, TO, apareix normal, excepte en un dels encunys, l'R. 9, en que està girat cap avall. El tercer signe, el κ, es presenta amb el sortint a l'esquerre per avall en els encunys R. 1, 3, 5 i 8, i a l'esquerre per amunt en els encunys R. 2, 4, 6, 7 i 9. Els dos darreres signes es presenten normals.

En la llegenda 2, el signe ibèric a sobre del pegàs és , el qual es llegeix κU.

Untermann¹⁷ donà la lectura de la primera lletra per dues la Ba i la S, resultant BaStoKiSA. Guadán, primer amb dubtes,¹⁸ acabà donant una bona lectura.¹⁹ De Hoz, en la seva revisió de les llegendes de les dracmes ibèriques,²⁰ no la cita. Fou Gómez Moreno²¹ qui primer donà la lectura correcta d'ETOKISA. En el repertori d'inscripcions d'Untermann²² sobre materials no monetals no hi figura.

Metrologia

La mitjana de pes de les vint dracmes ibèriques d'Etokisa és de 4,539 g, la desviació típica és de 0,209, el coeficient de variació és de 4,6% i l'interval de confiança de la mitjana és de 4,442-4,637.

Traçant l'histograma amb 5 intervals de 0,2, amb inici a 4,00, resulta un histograma perfecte.

17. Untermann.

18. Guadán.

19. Cuad. Num.

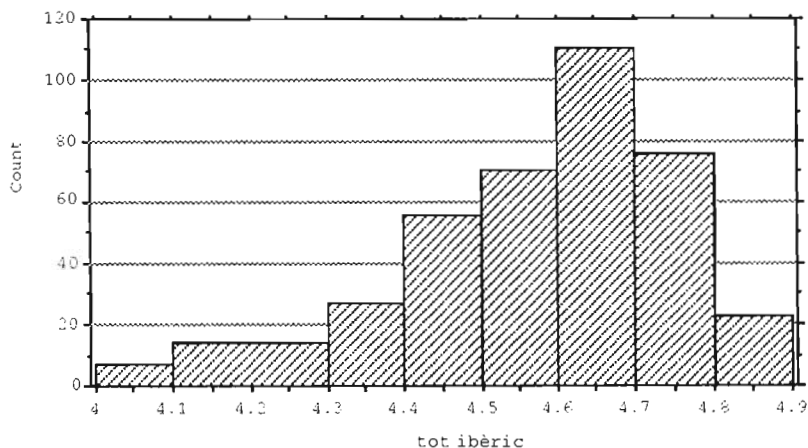
20. Hoz.

21. Gómez Moreno.

22. Untermann.

Fent la comparança amb el total de les dracmes ibèriques del nostre arxiu, de nombre 409 i de mitjana de pes de 4,568 g, tenim una diferència de la mitjana que no arriba a l'1 %.

Si comparem aquesta petita mostra amb l'histograma del conjunt de dracmes ibèriques del nostre arxiu, traçat amb 9 intervals de 0,1 g, veiem que existeix una bona relació, amb un lleuger desplaçament de la moda cap a valors inferiors.

Estimació del volum de les emissions

L'estimació del volum de les emissions de les dracmes ibèriques d'Etokisa és feta pel mètode Good-Esty.²³ Veiem que el coeficient de monedes per encuny²⁴ és de 2,1-2,3, xifra que indica una certa determinació en el resultat obtingut

Fem la presentació usual per al càlcul de l'estimació:

A		R	
1	4	1	2
2	3	2	3
3	2	3	3
5	1	4	1
-----		-----	
21	10	21	9

coef. 2,1

N. orig. encunys 12,3 (< 19)

coef. 2,33

N. orig. encunys 10 (< 14)

23. Esty, Villaronga 1987-2.

24. Mora Mas.

Els 12/10 encunyats estimats, que poden arribar a 19/14, podien batre un volum de moneda equivalent a la meitat dels denaris ibèrics de Kese, dels quals coneixem trenta-un encunyats. Aquesta quantitat és força important per una seca que ni tant sols figura en les fonts literàries antigues

Conclusions

Interessant conjunt de vint-i-una dracmes ibèriques amb la llegenda ibèrica ETOKISA, que per l'ús de símbols diferents formen cinc grups d'emissions, circumstància que no es dona en les altres emissions de dracmes ibèriques.

Foren emeses pels íbers revoltats contra els romans en els anys del canvi del segle III al II a C en un lloc indeterminat de la perifèria de Catalunya. El seu volum és d'una importància relativa dintre del que foren les emissions de dracmes ibèriques.

Bibliografia

- Amorós AMORÓS, J. «Algunas cuestiones complementarias de la Numismática Emporitana». *Anales de la Universidad de Barcelona*, 1941-1942, p. 67-118.
- Collantes COLLANTES PÉREZ-ARDA, E. «Una dracma de imitación del bando cartaginés». *Anejos a Archivo Español de Arqueología*, XIV (1995), p. 325-330.
- Corpus VILLARONGA, L. *Corpus Nummun Hispaniae ante Avgvsti aetatem*, Madrid: 1994.
- Cuad. Num. DE GUADÁN, A. M. «Un nuevo conjunto de dracmas ibéricas de imitación emporitana y algunas observaciones sobre epigrafía ibérica». *Cuadernos de Numismática*, núm. 16 p. 13-25.
- Delgado DELGADO, A. *Nuevo método de clasificación de las medallas autónomas de España*, III. Sevilla:1876, p. 114-234, lám. CXXX-CXXXIV.
- Ebre-Segre VILLARONGA, L. «Un tesoro de la zona Ebre-Segre», *Acta Numismática*, núm. 13 (1983), p. 47-57.
- Esty ESTY, W. W. «Estimation of the size of a coinage, a survey and comparison of methods», *Numismatic Chronicle*, 1986, p. 185-216.
- Fontes SCHULTEN, A. *Fontes Hispaniae Antiquae, III*. Barcelona: 1935.
- Gomez Moreno GÓMEZ MORENO, M. *Misceláneas. Primera parte. La Antigüedad*. Madrid: 1949.
- Guadan DE GUADÁN, A. M. *Las monedas de plata de Emporion y Rhode*. Barcelona: 1968-1970.
- Hoz DE HOZ, J. «Notas sobre nuevas y viejas leyendas monetales», *Anejos a Archivo Español de Arqueología*, XIV (1995), p. 317-324.
- Livi LASERRE, E. *Tite-Livi. Histoire Romaine*, IV. París: 1958.

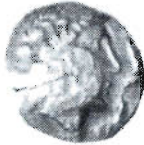
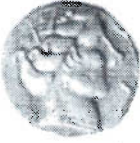
- Mora Más MORA MAS, F. J. «Estimación del número de cuños distintos aparecidos en los hallazgos de monedas antiguas», *Acta Numismàtica*, 1977, p. 13-28.
- Puig Castellar VILLARONGA, L. «Les dracmes ibèriques de Puig Castellar», *Acta Numismàtica*, núm. 14 (1984), p. 22-42.
- Tivissa VILLARONGA, L. «El tesoro IV de Tivissa», *Acta Numismàtica*, núm.121 (1982), p. 63-73.
- Tresors VILLARONGA, L. *Tresors monetaris de la Península Ibèrica anteriors a August: repertori i anàlisi*. Barcelona: 1993.
- Untermann UUNTERMANN, J. *Monumenta linguarum Hispanicarum*, Band I: *Die Münzlegendes*. Wiesbaden: 1975. Band II: *Inschriften in iberischen Schrift aus Südfrankreich*. Wiesbaden: 1980. Band III: *Die iberischen Inschriften aus Spanien*. Wiesbaden: 1990.
- Villaronga 1987-1 VILLARONGA, L. «Las dracmas ibéricas de Kertekunte», *Quaderni Ticinesi di numismatica e antichità classiche*, XVI (1987), p. 161-166.
- Villaronga 1987-2 VILLARONGA, L. «De nuevo la estimación del número original de cuños de una emisión monetaria», *Gaceta Numismática*, núm.85, (1987), p. 31-36.
- Villaronga 1988 VILLARONGA, L. «Les dracmes ibèriques de Tàrraco», *Faventia*, núm. 10 (1988), p.143-152.
- Villaronga 1991 VILLARONGA, L. «Les dracmes d'imitació emporitana amb la llegenda ibèrica CPR», *Ermanno A. Arslan Studia Dicata*, Glaux 7 [Milano], 1991, p. 185-194.
- Villaronga 1992 VILLARONGA, L. «Les dracmes ibèriques d'imitació emporitana amb l'arrel BELSE o ELSE», *Numisma*, núm. 230 (1992), p. 17-25.
- Villaronga 1996 VILLARONGA, L. «Dracmes ibèriques d'ERU», *Homenatge a D. Domingo Fletcher Valls, Arse*. [En premsa.]
- Villarrubia GARCÍA GARRIDO, M. «El hallazgo de Villarrubia de los Ojos», *Acta Numismàtica*, núm.20 (1990),p. 37-78.
- Vives VIVES ESCUDERO, A. *La Moneda Hispánica*. Madrid: 1926.
- Zobel ZOBEL DE ZANGRONIZ, J. «Estudio Histórico de la Moneda Antigua Española», *Memorial Numismático Español*, IV (1877-79), p. 134-135.

Il·lustració

Les monedes número 5, 6, 12, 16 i 21 van engrandides al doble, les altres a escala natural.

5

1

2

3

4

6

7

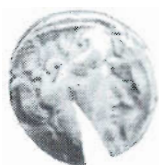
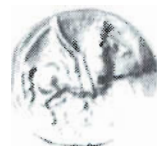
8

9

10

11

13

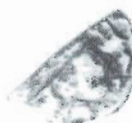
12

14

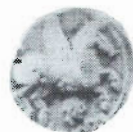
15

17

18

16

19

20

21

